

Pozsonyi szekvencionáletöredék a Székesfehérvári Püspöki Könyvtárban*

(Gilányi Gabriella)

Mária Terézia az 1770-es években új egyházi központokat alapított Magyarországon: 1777-ben jött létre a veszprémi egyházmegye egy részéből a székesfehérvári püspökség. Székesfehérvár a középkorban nem volt püspöki rangú, társaskáptalanként működött. Az 1900-as évek legelején kinevezett Prohászka Ottokárt 1927-ben Shvoy Lajos követte a püspöki székből. Az ő idején került sor a püspöki könyvtár rendezésére, amely elsősorban Kuthy István (1889–1966) nevéhez kapcsolódik.¹ Munkáját a könyvgyűjtő polihisztor szigetcsépi, majd vértessboglári plébános, Fehér Béla (1890–1939) segítette:² ő látogatta végig és gyűjtötte be az egyházmegyei plébániákon található régi könyveket és tárgyi emlékeket – ez utóbbiak az 1938-ban alapított Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeumba kerültek.

A vizsgált kódexlevél, egy 15. század végi szekvencionále fóliója,³ korábban Fehér Béla tulajdonában volt, lefejtett állapotban. Ez megmagyarázza a rektó alján olvasható fekete tintás bejegyzést: „A Székesfehérvári Püspöki Levéltár tulajdona. Fehér Béla szigetcsépi plébános ajándéka. 1936 szeptember”. Fehért 1936-ban helyezték át Vértessboglárra, feltehetően ősszel, ezért említi őt a szeptemberi bejegyzés még szigetcsépi plébánosként (Szigetcsép a székesfehérvári egyházmegye csepeli esperesi kerületének része volt). Az áthelyezés őszi időpontját megerősíti, hogy a töredéken már így szerepel az egykori possesszor és az ajándékozás ténye: „Fehér Béla vértessboglári pleb. ajándéka, 1936 december”).

Sajnos ez minden, amit az egykori anyakódexből kivágott középkori fólió sorsáról fel lehet deríteni, minden egyéb a töredékelemzésen múlik. A margón behajtásokat, középen egy könyvgerinc halvány nyomát fedezhetjük fel, a könyvborítóként való használat tehát biztosra vehető. Az sajnós nem derül ki, pontosan mit kötöttek a kottás pergamenbe. A töredék korábban nem volt ismert, jelenleg jelzet nélkül található a könyvtárban. Ilyen esetekben (ismert hordozókötet nélkül) kizárólag a kódexlap zenei tartalmának vizsgálatától várhatunk adatokat az egykori anyakódexről.

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj és az MTA „Lendület” Digitális Zenei Fragmentológia Kutatócsoport támogatásával készült.

¹ Velencei Katalin, *A Székesfehérvári Püspöki Könyvtár 1601 előtti nyomtatványainak katalógusa* (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, Székesfehérvári Püspöki Könyvtár), 2008.

² Mózessy Gergely, „A székesfehérvári egyházmegye kulturális értékmentő munkája a harmincas években”, *Honismeret* 28. évf., 3. szám (2000): 74–83, 77.

³ A töredék elemzését lásd: <http://fragmenta.zti.hu/f976-sequentionale-s-15-1-majdnem-teljes-folio-szekesfeher-vari-puspoki-konyvtar-jelzet-nelkul/> Jelen tanulmány a honlapon olvasható leírás kibővített-szerkesztett változata.

A kottairással nagy szerencsénk van, hiszen már az első pillantásra ismerős a beosztás és az írásmód, s ez leszűkíti a provenienciát. Sőt, ennél jóval többről van szó. A notáció ebben az esetben a keletkezés dátumára, a kódexet elkészítő notátorra és a használó egyházra is rávilágít. A pozsonyi Szent Márton társaskáptalan számára 1487-ben és 1488-ban másolt „pozsonyi” antifonálék:⁴ SK-BRsa SNA 4 (további név: „Hahn-kódex”)⁵ és az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött Pozsonyi „G” misszále (H-Bn Clmae 219) végén rejtőző hangjegyírást látjuk a töredéken. Az utóbbi években ezt a hangjelzést több töredéken is azonosítottuk, itt a legfőbb ideje, hogy elemzés alá vonjuk mind a Kn 4–5 csonka kódexek és a misszále, mind a korábban fellelt kódexrészek hangjelzését, és feltárjuk ezek összefüggéseit.

A kottairást metzi-német gótikus notációként határozhatjuk meg, annak egy fejlett, minden elemében szabályozott kódexdíszírás-változataként, amely reprezentatív egyházra utal. A négy vörös vonalra írt kotta viszonylag rövid sorokba rendeződik, az elrendezés nagyvonalú, a szkriptor széles margót hagyott a széleken. Az itt látható kilenc sor nem a teljes fólióméret, az 1. sort ugyanis félbevágták, további sorral-sorokkal számolhatunk tehát. A beosztásnak több feltűnő jellegzetessége emelhető ki. A dupla keretvonal külső vonaláig általában nem ér el a rasztrum. Elöl, a két vonal között foglal helyet a jellegzetes alakú, önálló C-kulcs, míg a sorok végén pipa alakú custos tűnik fel. A notációban nem található a korábbi esztergomi hangjelzésre utaló elemek, amely egyáltalán nem zárja ki, hogy hungaricummal van dolgunk: Felső-Magyarországon gyakran használták e gótikus kottázást, amelynek alkalmazása a Rajnától keletre óriási területet fogott át, és Közép-Európa gregorián kottairásgyakorlatát jelentősen átalakította a középkor végén.

A magyar provenienciáról töredékünk esetében nem a liturgikus tartalom (általánosan elterjedt szekvencionále-anyag) és nem is a dallamok árulkodnak, hanem az összetéveszthetetlen kottakép, amelynek fő jellegzetessége, hogy az alapneuma téglalap alakú és ferdén-hosszan elfektetett minden esetben, viszont nem önálló hang esetében (kötőelemmel kiegészítve, vagy pl. az összeírt clivisben) szabályos rombusz alakot formál. Lefelé haladó mozgás esetén a szövegelhelyezés miatt az önálló hang összeolvadna a climacusszal, ezt utólagosan, vékony szár rajzolásával küszöbölték ki. E szárképzés minden kézirat sajátossága e forráskörben. A művészettörténeti elemzés számára kínál lehetőséget a nagy kezdőbetűk vizsgálata, amelyet különleges tollrajzok díszítenek a tételek kezdetén, bár ezek kissé lekoptak a szekvencionáléről a könyvborító-funkció miatt. A kívül lévő részen (valószínűleg a versón) voltak a B és P iniciálék.

⁴ Műhelynyelven: „Knauz 4–5” antifonálék.

⁵ Lásd <http://cantus.sk/source/3192> és SK-Bra BAIla EC Lad. 4, lásd <http://cantus.sk/source/12363>

A díszítés tökéletesen megegyezik a forráscsoportban látható más tollrajzok motívumkészletével.

A közös notáció a kódexeken kívül mintegy hét töredéket fog egységbe: Budapestről és Sopronból kerültek elő ide illő fragmentumok.⁶ Már az első átlapozás is azt mutatta, hogy a jellegzetes kottakép nem elszigetelt kéziratokra utal, hanem ugyanarra a lejegyzőre, korra. Sőt, valószínű, hogy egymással összetartozó párkódexek részei kerültek napvilágra, azaz a Szent Márton társaskáptalan 1480-as évektől használt „pozsonyi” antifonáléi mellett a miseénekeket tartalmazó kötet részei. Friss kutatásaink ugyanakkor a Hahn-kódex szemszögéből is fontosak. Szendrei Janka sajnálattal állapította meg, hogy a ma fellelhető, Pozsonyban őrzött korpusz jelentős károkat szenvedett, megcsonkították, díszes iniciáléit kimetszették.⁷ Hogy népszerű könyvkötészeti alapanyag lehetett az antifonále, a kódexből előkerült új töredék bizonyítja (lásd a töredéket a Soproni Állami Levéltár képanyagában a Zenetudományi Intézet Régi Zenetörténeti Osztályának digitális fotógyűjteményében), s a feltárt darab egyúttal alátámasztja Szendrei sorait a pazar kiállítású fóliók középkor utáni kétes népszerűségéről.

Úgy tűnik, a graduále és a szekvencionále mostohább sorsra jutott, mint az antifonálék: még torzó sem maradt fenn belőlük, csak a most fellelt töredékek árulkodnak létezésükről. E részek tartalmi megoszlása a következőképp foglalható össze a kutatás jelenlegi állása szerint: 1 db miseproprium – Egyetemi Kvt., 1 db kyriale – Egyetemi Kvt., 3 db szekvencionále – 2 Egyetemi Kvt., 1 Pálos Kvt. A korábban napvilágra került leletek mellé helyezhetjük az új levelet, a székesfehérvári kódexfóliót is.

Míg a korábbi fragmentumoknál és az említett pozsonyi kódexeknél a méretek és a kivitelezés egész apró részletei is az összetartozás mellett szólnak, a székesfehérvári szekvencionále-töredék esetében egy kissé elbizonytalanodtunk. A töredékkel összevethető három szekvencionále-rész (ti. Egyetemi Könyvtár és Pálos Könyvtár) ugyanis méreteiben némileg elüt a székesfehérvári levéltől, pl. a szövegközök kissé tágasabbak. Zavarbaejtő, hogy a kottaszisztéma magassága viszont megegyezik, ahogy az írásmód és a betűk díszítése is ugyanazokra a készítő mesterekre vall (lásd pl. a már említett B és P betűnél a lombarda finom csipkeszerű tollrajzának minden forrásban egybevágó elemeit). Két magyarázat jöhet szóba: 1. másik szekvencionáléból találtunk meg egy részt, a századvégi pozsonyi műhely talán megrendelésre dolgozott, 2. az újonnan felfedezett kódexsorozathoz tartozik ez a lelet is, csak különbség van a temporále és a

⁶ Budapest, Egyetemi Könyvtár: Fr. l. m. 282 – F 823; Fr. l. m. 283 – F 824; Fr. l. m. 288 – F 829; Fr. l. m. 289 – F 830; Központi Papnevelő Intézet Pálos Könyvtára: Fr. l. m. 128, Soproni Állami Levéltár: 121 VI. 8. (598).

⁷ Szendrei Janka, *A magyar középkor hangjegyes forrásai*. Műhelytanulmányok a magyar zenetörténetből 1 (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1981), 37.

szanktorále rész kivitelezése között (a másik három töredék az Inventio S. Crucis és a Ioannes ante portam Latinam ünnepekre szóló szekvenciák (*Laudes crucis attollamus, Verbum Dei*) részeit tartotta fenn – lehet, hogy két kötetbe fért el a dallamanyag (a négy antifonále-kötetre gondolva ez nem elképzelhetetlen). A székesfehérvári töredéken a pütkösdi *Veni Sancte Spiritus* szekvencia (...*dulcis hospes animae*-től végig) és a Szentháromság vasárnapi *Benedicta sit* olvasható (az elejétől a *Da tuis fidelibus in te*-ig.)

Örvendetes, hogy a zenei fragmentológia révén a nagyszombati felfedezések után ismét út nyílik egy 15. századi felső-magyarországi kódexsorozathoz, s ezzel közelebb juthatunk Pozsony 15. század végi nemzetközi jellegű kódexművészetének megismeréséhez. A kottás fragmentumok hordozókötetei, posszessorai és a kotta kiegészítései, pl. a lefelé futó climacus feltehetően utólagos szárhúzásai alapján úgy tűnik, hogy az 1480-as évek pozsonyi antifonáléit és párgraduále köteteket sokáig használták (Pozsonyban?), majd a trienti zsinatot követően lapjai olyan könyvekre is rákerültek, amelyeket későbbi sorsuk az esztergomi érsek átmeneti otthonához, Nagyszombathoz kapcsolt.⁸

⁸ Lásd például az ELTE Egyetemi Könyvtár Kézirat- és Ritkaságtárában és a Pálos Könyvtárban őrzött töredékek posszessorait.

Facsimile

recto

verso

